

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/87>

КЛАСИФІКАЦІЇ ДЕТЕРМІНАНТІВ ДИНАМІКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

THE CLASSIFICATIONS OF THE DETERMINANTS OF THE DYNAMICS OF CRIMINAL LAW AND THEIR SIGNIFICANCE FOR THE CRIMINAL-LEGAL FORECASTING

**Балобанова Д.О., д.ю.н., доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології
Львівський державний університет внутрішніх справ**

Стаття присвячена аналізу можливих класифікацій детермінантів динаміки кримінального права, тобто тих чинників, факторів, явищ, які впливають на стан руху або спокою кримінального права та законодавства. Запропоновано класифікувати детермінанти динаміки кримінального права за наступними підставами: 1) за значенням для сучасного суспільства можуть поділятися на глобальні (всезагальні) та національні, а у разі допустимості, можливості виникнення в державі місцевих кримінальних проступків, то в подібній класифікації необхідно передбачати наявність також і детермінантів місцевого значення (локальних); 2) за характером походження на природні (які виникають в процесі життєдіяльності планети – епідемія) та штучні (які виникають в ноосфері – криптовалюти); 3) за відносності до дійсності на історичні (які пов'язані з певними історичними подіями – військова агресія РФ), дійсні (які викликані розвитком суспільства – поява нових видів грошей), перспективні (які можуть з'явитися найближчим часом – штучний інтелект); 4) за строком існування на постійні (які присутні завжди, існують постійно, незалежно від природи походження та відношення до дійсності – наявність власності та потреба в її охороні), тимчасові (виникають на певний проміжок часу, з передбаченням їх зникнення в перспективі – окупація певних територій) та періодичні (за наявності певних умов або збігу об'єктивних обставин зазвичай тягнуть виникнення нових форм або актуалізують наявні види злочинності – зубожіння населення). Крім того, пропонується ввести кримінально-правове прогнозування як науково обґрунтоване ймовірне судження про суспільні наслідки певних реформ та новел (рухів), або відсутності таких (спокою) у динаміці кримінального права, або на окремих її рівнях. Такий захід є доцільним і з точки зору аналізу дії реформ та новел кримінального права в перспективі, і з точки зору планування динаміки кримінального права. Саме для цього є потреба в розробці системи детермінантів динаміки кримінального права.

Ключові слова: динаміка, рух, спокій, кримінальне право, детермінант, класифікація, законотворчість, кримінально-правова політика, кримінально-правове прогнозування, кримінологічна експертиза.

The article is devoted to the analysis of possible classifications of the determinants of the dynamics of criminal law, that is, those factors, phenomena that affect the state of movement or rest of criminal law and legislation. It is proposed to classify those determinants on the following grounds: 1) according to their significance for modern society, they can be divided into global (universal) and national, and in the case of admissibility of occurrence of local criminal offenses in the state, then in such a classification it is necessary to assume the presence of determinants as well of local importance (local); 2) by nature of origin into natural (which arise in the process of the life of the planet – epidemic) and artificial (which arise in the noosphere – cryptocurrencies); 3) for relativity to reality into historical (which are connected with certain historical events – military aggression of the Russian Federation), real (which are caused by the development of society – the appearance of new types of money), prospective (which may appear in the near future – artificial intelligence); 4) according to the term of existence for permanent ones (which are always present, exist constantly – the property and the need for its protection), temporary (emerging for a certain period of time, with the prediction of their disappearance in the future – the occupation of certain territories) and periodic (in the presence of certain conditions or a coincidence of objective circumstances, they usually lead to the emergence of new forms or actualize existing types of crime – impoverishment of the population). It's proposed to introduce criminal-legal forecasting as a scientifically based probable judgment about the social consequences of certain reforms and novelties (movements), or the absence of such (rest) in the dynamics of criminal law, or at its individual levels. Such a measure is expedient both from the point of view of analyzing the effects of criminal law reforms and novelties in the future, and from the point of view of planning the dynamics of criminal law.

Key words: dynamics, movement, rest, Criminal Law, determinant, classification, lawmaking, Criminal Law policy, criminal-legal forecasting, criminological examination.

В попередніх публікаціях ми зупинялися на визначенні поняття «детермінанти динаміки кримінального права», надали їм загальну характеристику в сучасних умовах глобалізації [1, с. 457-460]. Якщо виходити з міркувань, що рано чи пізно на державному рівні буде прийнято рішення про проведення кримінологічної експертизи [2, с. 364-368] задля підтвердження справжності детермінантів і прогнозів динаміки кримінально-правового впливу, необхідно визначитися з класифікацією детермінантів. Така класифікація сприятиме в подальшому обранню необхідних доказів справжності, а також з'ясуванню поля таких досліджень і здійсненню прогнозів.

На підставі проведеного дослідження був зроблений висновок про те, що за значенням для сучасного суспільства детермінанти динаміки кримінального права бувають:

1) глобального (всезагального) значення; 2) національного значення, 3) локального значення – в разі допустимості можливості виникнення в державі місцевих кримінальних проступків [1, с. 459; 2, с. 259].

Зрозуміло, що рівнів класифікації детермінантів може бути безмежна кількість:

- 1) за характером походження – природні та штучні;
- 2) стосовно до дійсності – історичні, дійсні, перспективні;
- 3) за терміном існування – постійні, тимчасові, періодичні та ін.

Такий перелік може бути нескінченним, і цьому слід приділяти увагу в окремих міжгалузевих дослідженнях.

Стосовно таких рівнів виникає питання про можливість врахування їх як детермінантів кримінального права.

Шляхом моделювання спробуємо встановити, як подібні детермінанти можуть впливати на динаміку кримінального права.

Почнемо з класифікації за характером походження, за якою детермінанти динаміки кримінального права умовно поділені нами на природні та штучні. Під природними слід розуміти ті, які виникають в процесі життєдіяльності планети, а штучні – ті, які виникають в ноосфері. Так, наприклад, поширення вірусу COVID-19 протягом кінця 2019 р. – 2020 р. – фактор природного походження. Фактор штучний – утворення ринку криптовалют.

Однак ані перший детермінант (фактор і обстановка з приводу нього), ані другий не є детермінантами кримінального права – вони впливають на обставини перебування суспільства і, відповідно, через суспільні девіації впливають на кримінальне право у разі виникнення небезпек суспільству через такі явища або через злочинні впливи на такі явища.

Так, виникнення пандемії, спричиненої COVID-19, потягло оголошення карантину, недотримання вимог якого загрожує безпеці людей. Виникнення криптовалют обумовлює шлях до визнання їх валютою або цінними паперами, адже в іншому випадку вони виходитимуть на «чорний» ринок.

Умовно всі детермінанти можна поділити на природні та штучні, водночас на відміну від притаманних кримінальному праву зв'язків вони можуть не перебувати в прямому зв'язку з кримінально-правовими нормами, адже з останніми у зв'язку перебувають ті соціальні наслідки, котрі такі детермінанти породжують.

Так, природними детермінантами можна вважати визнання суспільством життя людини цінністю, адже з визнанням такої цінності позбавлення іншої людини життя стає небезпечним для суспільства. Фактично, якщо говорити про всі цінності, які задовольняють потреби людини (незалежно від того, коли вони цінністю визнаються), то вони мають вважатися природними детермінантами.

Штучні детермінанти – всі технологічні інновації, вироблені людиною. Виникнення грошей всіх видів, зброї масового знищення, виробництва, банківської системи, інтернету – все це є штучні детермінанти.

Залежно від їх відношення до дійсності детермінанти можна поділити на історичні, дійсні, перспективні.

Так, до історичних детермінантів динаміки кримінального права можна віднести, зокрема, хрещення Київської Русі, наслідком якого стала криміналізація переслідування язичників. Аналогічно, історичним детермінантом слід вважати окупацію частини території України Російською Федерацією, внаслідок чого певна кількість громадян добровільно погодилась, а якась була змушена співпрацювати з окупантами, що обумовило в подальшому визнання таких дій злочинними та появи відповідних норм в Кримінальному кодексі України (ст. 111¹ «Колабораційна діяльність», ст. 111² «Пособництво державі-агресору»). Так само військова агресія РФ проти нашої держави та необхідність протидіяти їй призвела до появи таких норм, як передбачені ст. 114² «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану», ст. 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» та ін.

Детермінанти, які викликають динаміку кримінального права в сучасних умовах, це ті, які діють саме зараз, в режимі реального часу. До таких можна відносити виникнення ситуацій, які породжують (або внаслідок яких виникають) нові діяння, котрі повинні визнаватися кримінально протиправними. Як вже говорилося, це –

виникнення нових видів валют, нових технологій, нових видів діяльності, визнання нових цінностей. Зокрема, виникнення професії волонтера одразу породжує питання щодо необхідності передбачення можливості нецільового використання грантових коштів і, відповідно, реагування правової політики. Зростання ролі ЗМІ в суспільстві спричиняє можливість маніпулювання свідомістю, що може призводити до дуже небезпечних наслідків – від паніки до групових агресивних дій [3, с. 87-90]. Розвиток соціальних мереж і нових форм ідентифікації вже сьогодні породжують відповідні можливості підміни особистості та відтворення психологічного портрету людини, або несанкціоноване стеження за нею як у реальному світі, так і у віртуальному.

Про перспективні детермінанти, які впливатимуть на динаміку кримінального права в подальшому, вже писали М.В. Карчевський [4, с. 109-118] та О.Е. Радутний [5, с. 112-117], підкреслюючи необхідність приділення уваги розвитку робототехніки та, зокрема, штучного інтелекту, а Н.А. Савінова говорить про необхідність урахування безпеки кібернетичної інтервенції [6, с. 395-403], інформаційної експансії [7, с. 70-73] та маніпулювань свідомістю людей [8, с. 111-120].

Відповідно до строку існування, детермінанти динаміки кримінального права доцільно поділяти на постійні, тимчасові, періодичні. І це питання доволі цікаве, оскільки внаслідок оцінки детермінантів за їхніми характеристиками динаміка кримінального права може проявлятися по-різному.

Насамперед, постійними детермінантами слід визнавати ті, які присутні завжди, які існують постійно, незалежно від природи походження та відношення до дійсності. Наприклад, наявність власності – постійний фактор, який обумовлює посягання на таку. Незалежно від того, яких форм набуває власність – від золотого дуката до криптовалют чи ділянки на супутнику Землі – власність перебуває під загрозою посягання. Змінюються предмети власності, форми посягання на неї, але саме право власності як детермінант лишається постійним. Як і життя, свобода, недоторканість статевої сфери, суверенітет чи авторське право.

Тимчасові детермінанти виникають на певний проміжок часу, але також часто вимагають реагування кримінального права. Ці детермінанти динаміки кримінального права можна описати як такі, наявність яких можна визначити в часі з передбаченням їх зникнення в перспективі. Наприклад, сьогодні українські Донбас, Автономна Республіка Крим, частини Херсонської та Запорізької областей окуповані, але з часом вони будуть звільнені, і детермінант окупації зникне. Детермінант необхідності дотримання режиму карантину зникає після закінчення епідемії, а комендантський час скасовується після зникнення небезпеки, через яку його було впроваджено.

Окремо слід враховувати виникнення і періодичних детермінантів – таких, які за наявності певних умов або збігу об'єктивних обставин зазвичай тягнуть виникнення нових форм або актуалізують наявні види злочинності. Наприклад, погіршення добробуту населення в державі зазвичай викликає сплеск кримінальних правопорушень проти власності. Посилення фіскального тиску тягне приховування надходжень, перехід товарообігу на «чорний» ринок, а масові протистояння соціально-політичного характеру викликають зростання рівня агресії. На них динаміка кримінального права не може не реагувати, але від її вдумливої реакції залежить її ефективний розвиток або деградація.

На ті чи інші детермінанти динаміка кримінально-правової політики може реагувати певними станами – спокоєм або розвитком (еволюційним або революційним). Але такі детермінанти потребують аналізу [9, с. 100-104] і ретельного опрацювання всіма можливими засобами, у тому числі технічними [10, с. 125-126], для прийняття остаточного рішення на рівні кримінально-правової політики [11, с. 12-13].

Якщо виходити з того, що остаточне рішення щодо утримання спокою або вчинення певної активності кримінального права (впровадження певних реформ і новел) виникає на рівні кримінально-правової політики, яка поділяється на внутрішню та міжнародну, – в умовах глобалізації доцільно приділяти значну увагу і класифікації детермінантів за значенням для суспільства.

Як видається, сьогодні з точки зору аналізу впливу на динаміку кримінального права держави у відкритому суспільстві зовнішніх факторів, слід розуміти, що існує поділ на глобальні, національні та локальні детермінанти.

Безумовно, що аналіз таких детермінантів має здійснюватися на певному етапі, а результати його вже мають використовуватися при розбудові кримінально-правової політики.

Саме таким етапом, що повинен передувати змінам кримінального законодавства, слід визнати кримінологічну експертизу [12, с. 3-13], про необхідність і доцільність запровадження якої мова йшла раніше. Але така експертиза має здійснюватися на етапі, котрий безпосередньо передуює наступному етапові – прийнятті рішення про необхідність руху або спокою, а в разі обрання першого – реформування чи інновацій кримінального права.

Водночас є й інший механізм, над яким в умовах стрімкого розвитку об'єктивних реалій буття людства слід замислюватися все більше й більше. Це – кримінально-правове прогнозування [13, с. 63]. Такий захід є доцільним і з точки зору аналізу дії реформ та новел кримінального права в перспективі, і з точки зору планування динаміки кримінального права.

Сьогодні нам добре відомо поняття кримінологічного прогнозу. За характеристикою О.М. Литвинова, це – «... науково обгрунтоване ймовірне судження про майбутній стан (рівень, структуру злочинності, її детермінанти і можливості протидії їй через певний період часу), що включає якісну й кількісну оцінку передбачуваних змін або про альтернативні шляхи і терміни досягнення цього стану» [14].

Але ж, на відміну від кримінологічної експертизи, яка повною мірою дає реальні підстави виявити всі необхідні, в тому числі кількісні та якісні показники злочинності, необхідні для оцінки детермінантів динаміки кримінального права, суто кримінологічна експертиза (кримінологічний прогноз) не повною мірою може спрогнозувати дію кримінального права – хіба що на злочинність. Але ж дія кримінального права значно ширша, ніж вплив на злочинність.

Так, вплив кримінального права відчувають на собі всі сфери життєдіяльності суспільства, а кримінологічний прогноз оцінює лише динаміку злочинності. «Кримінальне право, – як пише В.І. Шакун, – має передбачати можливі злочини, давати рекомендації законодавцю щодо встановлення своєчасної кримінальної відповідальності за діяння, які в найближчому або віддаленому майбутньому слід визнавати злочинами» [15, с. 11].

Цікавою в цьому сенсі є пропозиція Н.А. Савінової: говорячи про вплив кримінального права на нові та трансформовані злочини в інформаційному суспільстві, вона

пропонує кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства поділяти на три етапи, першим з яких вчена називала «кримінально-правове прогнозування». Під ним розуміється «...етап здійснення аналітичних наукових заходів для визначення необхідних напрямів, заходів, засобів та механізмів забезпечення основних ресурсів і цінностей інформаційного суспільства від суспільно небезпечних посягань засобами політики у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правової політики та кримінального права» [13, с. 63]. Такий підхід повною мірою прийнятний для прогнозу динаміки, навіть з виключенням посилення на ресурси інформаційного суспільства, адже автор робить акцент на залучення в поле дослідження визначення напрямків, механізмів тощо.

Насамперед, як у випадку кримінологічного прогнозування, тут має йтися про прогнозування наслідків певних новел і реформ – рухів або станів спокою, або, навпаки, – відсутність таких у динаміці кримінального права. Така оцінка може стосуватися реформ та інновацій певних норм або їхніх груп, повної реформи, над якою працює Робоча група з реформування кримінального права на чолі з Ю.В. Бауліним, але не визначення механізмів, засобів і заходів, що має покладатися на науку.

З наведеної спроби визначення кримінально-правового прогнозування слід запозичити ідею – сфери застосування кримінально-правового прогнозування. Хоча автор вказує, що дії кримінально-правової політики та кримінального права виступають кінцевим результатом такого прогнозування, з цим погодитись категорично неможливо.

Враховуючи це, визначимо кримінально-правове прогнозування як науково обгрунтоване ймовірне судження про суспільні наслідки певних реформ і новел (рухів), або відсутність таких (спокій) у динаміці кримінального права або на окремих її рівнях. Таке доволі абстрактне визначення дає можливість включити в нього оцінку динаміки кримінального права як в цілому, так і на окремих її рівнях.

Отже, підсумовуючи викладене, робимо висновок, що динаміка кримінального права зумовлюється впливом тих чи інших детермінантів (факторів і явищ), які обумовлюють можливість перебування в спокої або необхідність розвитку (реформ чи інновацій) кримінального права. За значенням для сучасного суспільства детермінанти динаміки кримінального права можуть поділятися на: 1) глобального (всезагального) значення; 2) національного значення; 3) а у разі допустимості, можливості виникнення в державі місцевих кримінальних проступків, то в подібній класифікації необхідно передбачати наявність також і детермінантів місцевого значення (локальних). За характером походження на: 1) природні та 2) штучні. За відносності до дійсності на: 1) історичні, 2) дійсні, 3) перспективні. За терміном існування на: 1) постійні, 2) тимчасові, 3) періодичні.

Слід ввести кримінально-правове прогнозування як науково обгрунтоване ймовірне судження про суспільні наслідки певних реформ та новел (рухів), або відсутності таких (спокою) у динаміці кримінального права, або на окремих її рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балобанова Д.О. Детермінанти динаміки кримінального права в умовах глобалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2022. С.457-460.
2. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2021. 456 с.
3. Савінова Н.А. Соціальна обумовленість криміналізації деяких суспільно небезпечних діянь у медіапросторі. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 87-90.
4. Карчевський М.В. Перспективні задачі уголовного права в контексте развития робототехники. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 12-13 жовтня 2016 р. Харків, 2016. С. 109-118.
5. Радутний О.Е. Дії штучного інтелекту в стані крайньої необхідності (ст. 39 КК України). *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р. Харків, 2017. С. 112-117.
6. Савінова Н.А. Кібернетична інтервенція, як суспільно небезпечне діяння, що потребує криміналізації. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2012. Спецвипуск 3. С. 395–403.

7. Савінова Н.А. Інформаційні війни у інформаційному суспільстві: до питання обумовленості криміналізації. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2012. № 1 (8). С. 70-73.
8. Савінова Н.А. Умисні впливи на свідомість: до питання соціальної обумовленості криміналізації. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків, 2012. Вип. 23. С. 111-120.
9. Закалюк А.П. Про запровадження в Україні кримінологічної експертизи. *Право України*. 1999. № 7. С. 100-104.
10. Карчевський М.В. Перспективи кримінально-правового регулювання та гіпотези технологічного прогресу. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжн. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р. Харків, 2018. С. 123-129.
11. Фріс П.Л. Актуальні проблеми кримінально-правової політики сучасної України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. № 44. С. 9-24.
12. Балобанова Д.О. Місце кримінологічної експертизи у забезпеченні законотворчого процесу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. № 52. С. 3-13.
13. Савінова Н.А. Удосконалення кримінально-правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Правова інформатика*. 2012. № 2 (34). С. 60–65.
14. Литвинов О.М. Кримінологічне прогнозування. *Вісник кримінологічної асоціації України* від 17.03.2018 р. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua> (дата звернення 29.08.2022).
15. Шакун В.І. Соціальна роль кримінального права. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 12-13 жовтня 2016 р. Харків, 2016. С. 6-13.